

מכירת קרקעות של גרמנים ליהודים בארץ-ישראל בשנות השלושים

שמעון שטרן

בשנים 1933-1939 שלטונות גרמניה מנעו בדרך-כלל עסקות של החלפת או מכירת קרקעות בין גרמנים בארץ-ישראל ליהודים בגרמניה. עיון במסמכים גרמניים מאותה תקופה מלמד, כי היו מספר מקרים יוצאי-דופן.

מרבית הגרמנים שישבו בארץ בתקופת המנדט היו חברי כת הטמפלרים (Tempel-Gesellschaft), יוצאי דרום-גרמניה. כת זו ייסדה בשנים 1869-1908 מושבות אחדות בארץ, מהן באזורים כפריים (בית-לחם הגלילית וולדהיים בגליל התחתון, וילהלמה בשפלת-לוד), מהן נערים או בסמוך להן (יפו, חיפה, ירושלים, שרונה ליד תל-אביב — כיום אזור הקריה). הדור הראשון של הטמפלרים היה חדור אמונה דתית נוצרית לווהטת,¹ אך רוב בני הדור השני העדיפו לדאוג בראש וראשונה לענייניהם החומריים. חלקם נשאר נאמנים לכת הטמפלרים, אחרים עזבו אותה וחזרו לכנסיה הפרוטסטנטית (ביניהם מייסדי המושבה ולדהיים). היו כאלה שבחיפושיהם אחרי רווחתם החומרית היגרו למזרח-אפריקה ולמקומות אחרים. בינתיים גם גברו הרגשות הלאומניים בקרב העדה, ובני הדור השני והשלישי שחיו בארץ במחצית השנייה של שנות השלושים תמכו ללא סייג במפלגה הנאצית.² מפלגה זו ייסדה סניפים בארץ, ובמקביל לארגון הקהילות ולקונסוליות בירושלים, ביפו, ומ-1937 גם בחיפה — נוסד מינהל של המפלגה, אשר בראשו עמד קורנליוס שוורץ.

אחד העניינים אשר נדונו החל משנת 1933 בפני מוסדות אלה, היה רצונם של יהודים בגרמניה, וכן יהודים יוצאי גרמניה בארץ-ישראל, להחליף נכסי-דלא-ניידי שלהם בגרמניה תמורת קרקעות בארץ-ישראל. מנהיג הקהילה הטמפלרית בחיפה העיד, כי כבר בשנים 1928-1929 התעניינו יהודים באפשרות לרכוש קרקע ומבנים במושבה הגרמנית בחיפה, שנחשבה אז לאזור-מגורים מבוקש, אך לא נתקלו באהדה מצד הגרמנים.³

פניות של יהודים אל השלטונות בגרמניה ואל המושבות הגרמניות בארץ התרכו לאחר עליית

1 לעניין האמונה הדתית של הטמפלרים והתנחלותם בארץ ראה: א' כרמל, התישבות הגרמנים בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית, ירושלים 1973, עמ' 4-62.

2 ראה: ח' כנען, הגיס החמישי: הגרמנים בארץ-ישראל 1933-1948, תל-אביב 1968, עמ' 15 וכן עמ' 51 ואילך.

3 מכתב ראש הקהילה, וורסט (Wurst), אל הקונסוליה הגרמנית בירושלים מיום 22 בספטמבר 1933, גנוך, תיקי הקונסוליה הגרמנית, XVI/C/B 2/398, תיק 1421.

DEUTSCHE TEMPELGEMEINDE
SARONA/JAFFA

No 240/XII

SARONA
JAFFA den 23. September 1933

An das Deutsche Generalkonsulat

Jerusalem.

In Beantwortung der gefälligen Zuschriften, nach Jaffa
und Sarona, beehre ich mich dem Generalkonsulate ergebenst mitzuteilen,
dass uns keinerlei Nachrichten zugegangen sind, nach denen hiesige
Deutsche Grundbesitz, den sie in Palästina haben, gegen Grundbesitz
in Deutschland austauschen möchten.

DEUTSCHE TEMPELGEMEINDE SARONA/JAFFA
DER BÜRGERMEISTER

Kornblum

*Zur Jaffa 27
MA 9*

20. 10.
(Antwort v. Dr. Fein)

הודעת המושבה הגרמנית בשרונה לקונסוליה הגרמנית בירושלים, כי אין מעוניינים בהחלפת רכוש גרמני
בארץ ברכוש יהודי בגרמניה (ספטמבר 1933)

הנאצים לשלטון, בשנת 1933. הטמפלרים לא הרגישו בנוח בארץ-ישראל, בה היישוב היהודי
העוין להם הלך וגדל בקצב מהיר. בשנת 1935 התארגנה קבוצה של טמפלרים לשם החלפת רכושם
בארץ תמורת רכוש יהודי בגרמניה, ונציג הקבוצה פנה בנדון למשרד החוץ הגרמני.⁵ פנייה זו
נדחתה בנימוק, שהיעלמות הגרמנים מארץ-ישראל היתה תואמת את האינטרס היהודי ומעוררת

201

4 ראה, לדוגמה, מכתב הסוכנות היהודית בברלין אל מרגוליס, אפ"ק תל-אביב, מיום 9 באוקטובר 1933, שם; שם;
מכתב ד"ר תיאודור ולוציסטי מהתאחדות עולי גרמניה אל הקונסוליה הגרמנית בירושלים מיום 28 בספטמבר
1933 (שם, שם), בו הוא מצייין, כי בידי ההתאחדות כחמישים פניות בנדון.

5 ד' ישראלי, הרייך הגרמני וארץ-ישראל, רמת גן 1974, עמ' 162, על-פי תעודה A23064 VI, בתיקי Pol. VII:
Palästina בארכיון משרד החוץ הגרמני בבוך.

את איבת הערבים כלפי גרמניה.⁶ עמדה זו הורחבה גם לגבי מקומות אחרים בעולם. בחוזר משלהי 1936 הודיע משרד החוץ הגרמני לנציגויותיו, כי גרמניה איננה מעוניינת בהחלפת רכוש של גרמנים בחוץ-לארץ תמורת רכוש של מהגרים מגרמניה, וכי מוטב שהגרמנים ישארו במקומותיהם ויעודדו במסחרם את הייצוא הגרמני. החוזר נוסח באופן כללי ולא הזכיר את היהודים במפורש.⁷ דוגמה לעמדת השלטונות הגרמנים בנושא זה קיימת בהתכתבות בין עורך-דין פריץ קאול לבין הגרמנים. קאול פנה אל שר הפנים הגרמני בהצעה להחלפת קרקע, בעיקר בשרונה, אשר היתה כבר מוקפת יהודים. משרד החוץ הגרמני השיב על כך, כי זהו נסיון ציוני לקבל את שרונה ללא תמורה ממשית. ניכר מתשובה זו, כי השלטונות הגרמנים הניחו כבר אז, כי הרכוש היהודי בגרמניה יפול ממילא לידיהם, ולכן איננו מהווה 'תמורה ממשית'.⁸

דהלא, הקונסול הגרמני בירושלים, דרש להתחשב במצבם המיוחד של הגרמנים בארץ-ישראל, אם וכאשר יחליטו להסכים בכל זאת להחלפת קרקעות.⁹ לטענתו, נגרמו לטמפלרים קשיים כלכליים עקב הגברת העלייה ובגלל המונופול שניתן ל'העברה' על הייצוא הגרמני לארץ-ישראל.¹⁰

משרד החוץ הציע בתקופה זו, כי הגסטפו יחקור בגרמניה את האנשים שמכרו בעבר קרקעות ליהודים בארץ-ישראל, כדי להפעיל בכך לחץ (לדבריו, 'לחץ מוסרי') על מי שמתעתד למכור רכוש ליהודים בארץ שיימנע מלעשות כך.¹¹ הקונסול בארץ דחה הצעה זו, ודרש להתנות ביצוע של מכירות בהסכמת הקהילה המקומית והנהגתה.¹² בכך רצה למנוע מכירה חופשית של קרקע, ומאידך לאפשר החלפתה או מכירתה של קרקע בשולי אותן מושבות שהיו מוקפות יישוב יהודי. כפי שנראה להלן, דרישתו נתקבלה אחר-כך.

ואמנם, מספר קטן של עסקות התבצע בסוף שנות השלושים, למרות עמדתם השלילית בדבר-כלל של השלטונות הגרמניים.

בעמק בית-שאן נמכרו שני גושי-קרקע לקרן-הקיימת-לישראל: האחד, 'חוות קופ', על-ידי הגרמני גוסטב בוירלה, תושב חילוואן שבמצרים; השני, 'הבית האדום' ושטחים סמוכים, על-ידי מספר משפחות גרמניות מן המושבות בארץ (וילנד, בק, קיבלר ואחרים).¹² * המפלגה הנאצית בארץ ניסתה לעכב את המכירה עד שאחרון הגרמנים יעזוב את אזור בית-שאן, מחשש להתנכלויות מצד הערבים לאלה שנשארו. אולם איסור המכירה שהוצא על-ידי המפלגה והקונסוליה הגרמנית הגיע

6 שם, על-פי דין-וחשבון הקונסול הגרמני Pol. VII Temp. 1/36 מיום 15 בינואר 1936 בארכיון משרד החוץ הגרמני בבון; מכתב הקונסוליה הגרמנית בירושלים אל הקונסוליה הגרמנית ביפו מאותו תאריך, גנון, שם.

7 חוזר משרד החוץ הגרמני מיום 4 בנובמבר 1936, שם, שם.

8 מכתבו של פריץ קאול (Fritz Kaul) מיום 5 בדצמבר 1935 וחשובת משרד החוץ מיום 31 בינואר 1936, שם, שם.

9 מכתב דהלה (Döhle) אל משרד החוץ מיום 21 בפברואר 1936, שם, שם.

10 ראה ישראלי (לעיל, הערה 5). המחבר מפרט (עמ' 122-151) את הסכם 'ההעברה' בין הסוכנות היהודית לבין ממשלת גרמניה, לפיו יכלו יהודי גרמניה העולים לארץ להפקיד בידי הסוכנות מרקמים גרמניים. זו קנתה תמורתם סחורות-ייצוא גרמניות ופיצתה את היהודים בארץ. כך הצילו חלק מן הרכוש היהודי בגרמניה. ל'העברה' היה, על-פי דרישת הסוכנות, מונופול על הייצוא מגרמניה לארץ-ישראל.

11 מכתב משרד החוץ הגרמני אל הקונסול דהלה מיום 22 באוקטובר 1936, גנון, שם.

12 מכתב דהלה אל משרד החוץ מיום 16 בפברואר 1937, שם, שם.

*12 חוות קופ — בררום עמק בית-שאן. הבית האדום — ניצב היה בשדות קיבוץ שדה-אליהו. כיום אפשר עדיין לראות את שדרת הדקלים שהוליכה אליו.

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

Auslands-Organisation

Landeskreis Palästina

12. 30. 6. 1937

Auslands-Organisation

Berlin W. 35

Postfach 50.

Postanschrift: E. Schwarz

Saffa, Palästina, P.O. 3. 45

ohne jeden Zusatz.

Saffa, den 29. Juni 1937.

An das Deutsche Generalkonsulat

Jerusalem.

Sehr geehrter Herr Generalkonsul Pg. Doehle !

Nr. Grundtausch 2/37, Jhr Brf. v. 21. ds.

Einliegend uebersende ich Jhnen die 3 Anlagen Appinger, Haifa zurueck und erkläre ich mich mit der Unbedenklichkeit ueber den Verkauf einverstanden.

Ueber diese Angelegenheit werde ich nach Berlin im Sinne unserer Absprache schreiben.

Ebenso werde ich an die OG entsprechende Anweisungen geben.

3 Anlagen.

ראש מחוז ארץ-ישראל של המפלגה הנציונאל-סוציאליסטית הגרמנית ביפו מודיע לקונסול הגרמני בירושלים, על הסכמתו להחלפת אדמתו של אפינגר בחיפה (יוני 1937)

לאחר שהעסקות נחתמו ונרשמו כחוק (סוף 1938).¹³ בניגוד להצעה הראשונה של היהודים (משנת 1936), לא נמסרה הקרקע בעמק בית-שאן תמורת קרקע של יהודים בגרמניה, אלא תמורת תשלום במרקים חסומים (מרקים שלא ניתן היה להוציא מגרמניה).

מכירה קטנה אחרת קיבלה את 'הכשר' המפלגה. ראשיתה בניסיון לעסקת-חליפין של יוסף וייס מברלין, וסופה במכירת מגרש בשולי המושבה שרונה לקרן-הקיימת-לישראל.¹⁴ בחיפה התבצעה עיסקה הממחישה את חששם של הגרמנים מפני חדירת יהודים למושבתם. תושב המושבה בשם גרהרד קלר שחזר לגרמניה, רצה למכור את חלקתו במושבה בחיפה. הדבר נמנע משום שהקרקע נמצאה במרכז המושבה. בשוליה היה מגרש כבעלות משפחת אונגר

203

- 13 מסמכים שונים משנת 1938, שם, שם. וכן חוזה-מכירה מיום 2 בדצמבר 1938, אצ"מ, KKLS/1189. תודתי נתונה לחיה פז מעין-הנצי"ב שהפנתה את תשומת לבי לקיומו של חוזה זה.
- 14 פניית האחים למלה (Lämmle) משרונה מנובמבר 1937; מכתב קורנליוס שורץ מיום 14 ביולי 1939, גנזך, שם. הזמן הרב שעבר בין הפנייה לבין ביצוע העיסקה נבע בעיקר מהתהליכים הבירוקראטיים של האישור במוסדות הממשלה הגרמנית, המפלגה הנאצית וקהילות הטמפלרים.

הגרמנית. נערכה אפוא עיסקה משולשת: קלר החליף את הקרקע עם אונגר ומכר ליהודים את החלקה שבשולי המושבה.¹⁵

העיסקה הגדולה ביותר בהיקפה נערכה בין גינתר, תושב שרונה, לבין מרגוט קלאוזנר, שעלתה מברלין ב־1930.¹⁶ בעקבות פנייתנו אליה, כתבה גב' קלאוזנר באפריל 1973 את הדברים הבאים:¹⁷

... נודע לי בשנת 1933 או 1934, שאפשר להחליף אדמות אשר ברשותם של הגרמנים בארץ ישראל נגד רכוש בגרמניה. התחלתי במשא ומתן עם אנשי שרונה (היום הקריה בת"א) בעניין זה. היזכרתי שני יקרים בניו־קולן [Neu-Kölln, שכונה בברלין]. הם היו יקרים במיוחד, כיוון שבהם היתה אחת החנויות הגדולות של אבי, חנויות נעליים לייזר. זה לקח לי שנים אחדות כדי לשכנע גם את אבי, גם את אנשי שרונה וגם את המוסמכים לאשר עסקה כזאת, כלומר משרד איזשהו של המנדט. נדמה לי, שמלבד העסקה שלי יצאו לפתע רק עוד שתי עסקות כאלה, אבל אלה היו קטנות יחסית, והיהחיים קיבלו רק איפה שהוא כל אחד דונם, ולא בעיר.

אני קיבלתי 11 או 13 מגרשים, כלומר כל רחוב כורש של היום עם ארבע פינות שיינקין. אחרי משא ומתן מייגע נרשמו הבתים בגרמניה על שם של בעלי הבתים הגרמניים, וזה היה בתחילת 1939. היה צורך לרשום את המגרשים על שמי, והנה פרצה המלחמה וכל הרכוש הגרמני עבר לידי ממשלת המנדט כרכוש של אויב, והגרמנים פונו כולם לפני גירושם למחנה, בין עבולנהריה.¹⁸ ידעתי שכל הרכוש בסכנה, אזרתי עוז ופניתי ישר לנציב העליון וקופו [צ"ל הארולד מק־מייכל, שהחל לכהן בתפקידו במארס 1938]. ביקשתי ממנו שני דברים: א. שהו אירשה לי לגשת למחנה הגרמנים כדי לקבל את החתימות על יפוי הכוח הדרושים להעברה; ב. שירשה לפני משורת הדין לרשום את האדמות הללו על שמי, על אף שנחשבו כבר רשמית לרשות הממשלה האנגלית. עלי לציין עוד, שעורך הדין שלי דאו היה ד"ר מרטין [צ"ל פליקס] רוזנבליט, אשר אחר כך נהיה לשר המשפטים [פנחס רוזן]. וראה איזה פלא, הנציב נאות לאשר את שתי הבקשות, נסעתי לבדי במכונית תחת משמר למחנה הגרמנים, קיבלתי את החתימות הדרושות, והמגרשים נרשמו על שמי כדת וכדין. אגב, לדאבוני אין לי כבר אף אחד מן המגרשים האלה, אלא שהם שימשו כהון יסודי להקמת אולפני ההסרטה [בהרצליה].

הגרמנים מנעו בדרך־כלל עסקות־חליפין בין עולים מגרמניה לבין טמפלרים בארץ. המקרים המעטים בהם אושרה עיסקה, היו בתנאים מיוחדים: קרקעות שננטשו בפועל על ידי הגרמנים (עמק בית־שאן), קרקעות בשולי המושבות ובשכונות יתירה לרכוש יהודי וקרקעות של גרמנים שחזרו למולדתם ולא יכלו לממש את רכושם לולא המכירה ליהודים. כמעט בכל המקרים העדיפו

15 מכתב שורץ לדוהלה מיום 2 במאי 1937 ומכתב דוהלה למשרד החוץ מיום 7 במאי 1937, שם, שם.
16 שני מבנים גדולים בברלין־נוי־קולן ובברלין־שנברג, תמורת מעט מעל שבעה דונמים בשולי המושבה שרונה. התכתבות בין הקונסוליה ביפו לבין הקונסוליה בירושלים מן התאריכים, 7, 4, 8, 18 בדצמבר 1936, 20 בינואר 1937, שם, שם. גם במקרה זה הותנה עם המוכר, כי לא ימכור חלקות נוספות (היו בידי למעלה מארבעים דונם), וכי העיסקה תצא לפועל רק לאחר שייבדק מיקומה של החלקה ויתברר מעל לכל ספק שהיא מצויה בשולי המושבה.

17 מרגוט קלאוזנר היתה בתקופה זו מנהלת אולפני הרצליה, אותם ייסדה. פנינו אליה לאחר שנמצאו מסמכי המכירה בחיקי הקונסוליה הגרמנית.

18 ראה כנען (לעיל, הערה 2), עמ' 96: '... כך נכלאו בשכונות הראשונים לפרוץ המלחמה 235 גברים מבין המתישבים הגרמנים והוחזקו במחנה ליד עכו, סמוך לחוות שטור'.

תעודה: החלפת קרקעות בין גרמנים ליהודים

את מכירת הקרקע על-פני החלפתה ברכוש יהודי בגרמניה. בחלק מן המקרים ניאותו לקבל מרקים 'מוקפאים' בגרמניה (במסגרת הסכם 'ההעברה'), אך בסוף התקופה דרשו וקיבלו מטבע ארץ-ישראלי. מדיניותם של הגרמנים מנעה הצלת רכוש יהודי בגרמניה, לעתים במחיר נזק כלכלי לחושבים הגרמנים בארץ.

מנהל בתיאורית יוצרים